

Hauatähised ja kogukonnad

Ristikujuline hauatähis on Ungaris märkinud, et lahkunu kuulus katoliku kogukonda. Päitsipuu seisis kalvinistide (protestantide) haulal ning selle kuju, kaunistus- ja nikerdusviiside järgi võis otsustada, kust paigast see pärit on. Gábor Szinte tegi veel 20. sajandi alguses tähelepaneku, et Brassó kalmistu oli tõeline kogu ümberkaudse piirkonna päitsipuutüüpe. Põhjust nägi ta selles, et Brassós surnute omaksed töid matustele tulles oma külast kaasa kodus kombeks oleva mustri järgi nikerdatud päitsipuu. Nagu ta kirjutas:

Kahekordselt valmistas rõõmu see kodune märk kaugel võõrsil, kui omaste kalmul käidi. Kergesti võis ära tunda, ei pidanud suurel kalmistul kaua otsima (Szinte 1901: 118).

András Sütő meenutab oma ilusas arhailises ungari keeles kirjutatud raamatus perekonna mälestust, mis on silmapaistev näide sellest, et hauatähis oli kogukonna, kitsamalt usulise kogukonna juurde kuulumise märgiks. Ühe laulu tekst, mida lauldi veini juues, kõlas nõnda:

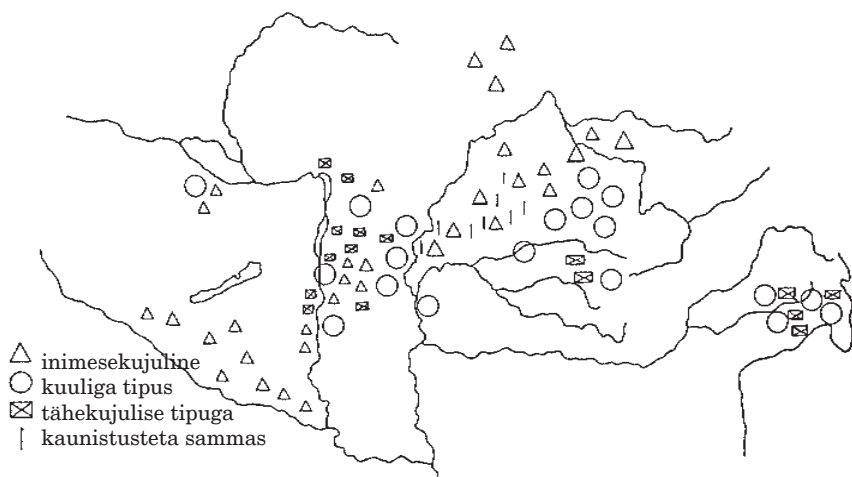
[--] ja kui me sureme, viiakse meid surnuaeda, minu hauale pannakse puurist!

Tüli tõusis sellest, mida tsiteerin:

Meile ärgu pandagu! Kalvinistlikele ungarlastele! – Kui sind ennast enam ei ole, mis see sümbol siis enam loeb? – Mistahes see ka poleks. Sümbol on alati tähtis! Kes alles jääb, seostab oma kuuluvust selle järgi! (Sütő 1971: 139).

Ja tõepoolest, nii nagu iga kogukond kujundab välja oma kõnestiili, vormib ta ennast ka ümbritseva asjade maailma iseloomulikku stiili. Murded on eristatavad mitte ainult kõnes, vaid ka esemete kaunistusviisides, kasutatud kaunistuselementide ja nende üksteise külge lülitamise vormis. Päitsipuud on ungari kultuuri selline märgikeel, millel oli mitmeid kohalikke dialekte. Tänapäeval teavad veel paljud päitsipuu kui hauatähise üldist tähendust, kuid vaid väga vähesed teavad päitsipuude värvi, kuju ja mõõtmete tähendusi.

Üle kogu maa püstitasid kalvinistid haudadele päitsipuid, seega pole tegemist lokaalse nähtusega, ometi on päitsipuude vormilise kujundamise juured sügaval kohalikus ornamenditraditsioonis. Sellepärast tunneme ungari päitsipuude väga mitmesuguseid tüüpe ja ka mõne tüübi sees võib päitsipuu vorm olla külati või isegi ühelsa-

Kaart 1. Ungari päitsipuutüübid (László Nováki 1982a: 775 järgi).

mal kalmistul erinev. Lõplikku tüpoloogiat ei ole vaatamata suurele kasutada olevale materjalile seni valminud, kuigi sellega seoses on tehtud mitmeid katsetusi (vrd Nagy 1974: 12–20. Kunt 1978: 10–11, Pócs 1979). Seni valminud klassifikatsioonid eristavad kolme või nelja peatüüpi, mis on oma olemuselt taandatavad kaheks: sambakujulisteks ja tahvlitaolisteks, kusjuures klassifitseerimise aluseks on hauatähise läbilõike kuju. Sambakujulised päitsipuud olid kõige lihtsamas vormis nikerdatud vaid ühelt küljelt, erinevalt kõigist neljast küljest nikerdatud päitsipuust (vrd Novák 1980: 80–85).

Eelmisse tüüpi kuuluvad nn paadikujulised päitsipuud, millest kõige kaunimaid võib leida Szatmárcseke kalmistul. Kuni viimase ajani arvestati neid eraldi rühmana ning Sándor Solymossy 1930. aastal ilmunud artikli järel arvati nad olevat soome-ugri päritolu.¹⁷ Uuemate ja täpsemate andmete valguses tuleb loobuda Solymossy vaimukatest, kuid puudulikest andmetest, valestimõistmistest ning 19. sajandi stiliseeritud gravüüridel põhinevast teooriast.¹⁸

¹⁷ György Domanovszky oma 1981. aastal ilmunud raamatus (I: 264) levitab veel Solymossy ekslikku vaadet.

¹⁸ Üksikasjalikku arvustust vaata Hoppál 1982c.

Kui esimeses osas vaatasime päitsipuude tähendust pigem sisulisest küljest, siis tüpologia valmistamiseks otsime vormilisi tunnuseid. Vaadeldes seda eristamist laiemas metoodilises raamis võime öelda, et uurimismeetod vastab Ameerika kultuurantropoloogia *emic/etic* uurimustele, mis rühmitavad nähtusi ühest küljest märgi kasutajate poolt, teisalt välisvaatleja (etnograafi ehk siis “ametliku võõra”) seisukohalt (Agar 1980). Esimene on konkreetse, teine distantseeruvama nägemisviisi tulemus. Alljärgnevas loetleme mõningaid tunnuseid, mis on tüpologia puhul kasutatavad:

1. Läbilõige:
ruut, ristkülik, ring, poolring
2. Inimese-kujuline
3. Odavarre-kujuline
4. Hauamärgi tipu kuju:
täht, kera, tulp, leek, oda
5. Sisselõigatud/nikerdatud ornamendid/kaunistused:
päike, kuu, puu, leinapaju, tulp
6. Värv:
punane, sinine, valge, must
7. Vaade:
suur, jäme, kitsas, lühike

Üks sedalaadi, mitmeid tunnuseid üheaegselt arvestav iseloomustus võib olla süstematiseerimise aluseks, tehes võimalikuks täpse kirjelduse ja tüüpide arvessevõtmise, ning võib üldiselt mudelina olla abiks esemesüsteemide analüüsimisel. Edasi on vaja piirkondlike tüüpide eristamist ka selleks, et tänapäevaste nähtuste kirjeldus annaks ajaloolistele uurimustele aluse siis, kui otsime kaugemaid tüpoloogilisi paralleele.

Nõnda näiteks on evidentne, et päitsipuude üks tüüp on inimesekujuline, ning isegi mitteantropomorfsete odapuude osi kutsutakse kehaosade nimetustega – nagu juba viitasime. Õigustatult kerkib küsimus, kas inimesele osutavad märgid pole päitsipuudele üle kandunud inimesekujulistelt hauakividelt? Igal juhul seal, kus leidis sobivat kivi, näiteks Kis-Küküllõ jõe ääres, püstitati puust püsivamaid hauatähiseid (Péterfy 1983), millele lõigati peale needsamad sümboolid sama nikerdamistehnikaga, millega valmistati ka väravakujud.

Inimest kujutavate kivist hauatähiste idapoolne taust on hästi tuntud (Hoppál 1982c), sest vanade nomaadikultuuride esivanema-kujud

võisid anda eeskuju maahõivajate eliidi hauatähistamiskommetele. Loomulikult ei ole uurimine öelnud nende keeruliste ajalooliste küsimuste kohta veel lõplikku sõna. Ka päitsipuude püstitamise kombe päritolule võib läheneda mitmel viisil, sellest toome näite järgnevas.

Puud haudadel

Matuseriituses esineb puu keskse sümbolina. Veel hiljuti elas Transilvaanias komme, Tamás Hofer jäädvustas selle, et hauale ei pandud mitte päitsipuud, vaid istutati akaatsiaistik, noorte hauale aga pigem viljapuu, mis kevadel õitseb (Hofer 1981). Tahumata kivide kõrval on haa selline tähistamine samuti väga iidne komme. Mõned aastad tagasi pildistasin ise Zempléni maakonna Pusztafalu surnuaial hauda, mis oli tavapäraselt kasutatud päitsipuu asemel tähistatud kahe sinnaistutatud puuga. Dunántúli piirkonna Tápi kalmistu kalvinistlikus osas leidsin samuti sellise haa, kuid seal toetus elava puu tüvele ka päitsipuu jäänus. Kis-Küküllő äärest pärinevas, 20. sajandi algusaastaist kõneleva teate järgi oli päitsipuude kõrvale “istutatud surnu pea ja jalgade juurde mõni pirnipuu või akaatsia” (Samuel 1918: 104) ja veelgi varem olevat kõik maetud omaenda aia tahaossa viljapuude alla (Péterfy 1977).¹⁹ Juba ammugi võis viljapuudel surnuaedadelgi oma koht olla, sest ka János Szalárdi mainib oma *Sünges kroonikas* (1622), et “kalmistut lasti laiendada kauni puuviljaaiaga” (Szalárdi 1980: 484–485). Elava puu istutavad hauale marid (Budenzen 1897: 123), kuid tuntud on see komme ka kauge Aasia nomaadide seas (Roux 1966), või võttes näite ühest teisest kultuuriringist: juudid istutavad haa juurde leinapaju.²⁰ Tabavalt on tõdenud Mircea Eliade:

Kui tõelisus ja elu on väljendatav vegetatsiooniterminitega, siis lõppemine on ainult üks muutus, lihtsalt vormimuutus, seega võtab surnu endale elava inimese kuju asemel puu kuju. Surm on lihtsalt võimaluse vahetumine (Eliade 1963: 303).

¹⁹ 2. oktoobril 1988. aastal mainis Sándor Kányádi, kuulus Transilvaania luuletaja, raadiointervjuus tänapäevani elava kombena eramaja aeda matmist.

²⁰ See komme on täheldatav tänapäevani Budapesti Dohány tänava sünagoogi aias.

Etnosemiootika

Mihály Hoppál

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator7/>

ISBN 978-9949-490-26-4

Tartu 2012

Trükis ilmunud: Mihály Hoppál. Etnosemiootika. SATOR 7.

Tartu 2008

Tõlge: Eda Pomozi

Korrektuur: Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Asta Niinemets

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Hoppál Mihály *Etnoszemiotika*

Debrecen 1992

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas Eesti

Kultuurkapital ja Eesti Folkloori Instituut, EKM FO, SF

0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele,

kultuuri ja folkloori kasutusvaldkondade laiendamise ja folkloori

tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM Teaduskirjastus & Eesti Folkloori Instituut

EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm